

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

6 ЖИЛД, 8 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 6, НОМЕР 8

LOOK TO THE PAST

VOLUME 6, ISSUE 8

ТОШКЕНТ-2023

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариши давлат университети

Махкамова Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алнева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Худайкулов Тулқин Дўстбобоевич
Тарих фанлари доктори (DSc)
Шаҳрисабз далаат педагогика институти

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Зайнаб Абидова ХОРАЗМ ВОҲАСИ ЗИЁРАТГОҲЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ ШАКЛЛАНИШИ ВА МЕЪМОРИЙ ТУЗИЛИШИ.....	4
2. Гулзода Алимова АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИНИНГ ТАРИХНАВИСЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ.....	11
3. Дилорам Бабажанова АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ – ЎРТА АСР БУЮК ДАҲОСИНИНГ ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИ МАЪНАВИЙ ТАФАККУРИНИ ЮКСАЛТИРИШДАГИ ЎРНИ.....	18
4. Iqbol Jabbarova QASHQADARYO VOHASIDA IRRIGATSIYA INSHOOTLARI QURILISHI, YERLARNING SUG‘ORILISHI TARIXI.....	26
5. Дилнавоз Рахматова “ПАХТА ИШИ” СИЁСАТИДА ҚЎШИБ ЁЗИШ ОПЕРАЦИЯСИ СЦЕНАРИЙСИ.....	33
6. Сохиба Сулайманова СУҒД ВОҲАСИДА ҒАРБИЙ ТУРК ХОҚОНЛИГИ БОШҚАРУВИДА ҚЎЛЛАНИЛГАН УСУЛЛАР.....	38
7. Икромжон Умаров СУРҲОН ВОҲАСИДА РУС КАПИТАЛИНИНГ ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ.....	45
8. Акмал Менглибоев СУРҲОНДАРЁ ОКРУГИДА МИЛЛИЙ ОЗОДЛИК ҲАРАКАТИНИ ТЎХТАТИШ УЧУН АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЧОРАЛАР.....	65
9. Firyuza Muxitdinova DUNYO OLIMLAR TANHLILIDA ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ILMIY MEROSINING O‘RGANGANLIK HOLATI VA AHAMIYATI.....	76
10. Нигина Султонова БУХОРО МИЛЛИЙ ЛИБОСИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ТАРИХИ.....	83
11. Одилжон Хамидов БАКТРИЯ САТРАПЛИГИНИНГ ЁЗМА МАНБАЛАРДА ЁРИТИЛИШИ.....	89
12. Nodira Hasanova SO‘NGGI O‘RTA ASRLARDA O‘RTA OSIYODA HUNARMANDCHILIK MARKAZLARINING TAKOMILLASHTIRILISHI.....	95

UDK 006(079):60+61“14”

Nodira Ibragimovna Hasanova,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Tarix va falsafa kafedrasida katta o'qituvchisi,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: nodiraxasanova42@gmail.com

SO'NGGI O'RTA ASRLARDA O'RTA OSIYODA HUNARMANDCHILIK MARKAZLARINING TAKOMILLASHTIRILISHI

For citation: Nodira I. Hasanova. DEVELOPMENT OF CRAFT CENTERS IN CENTRAL ASIA IN THE LATE MIDDLE AGES. Look to the past. 2023, vol. 6, issue 8, pp.95-101

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8217946>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'rta Osiyo xonliklarida hunarmandchilikning taraqqiyoti, shaharlarning holati va ularning savdo munosabatlarini ilmiy jihatdan o'rganish, ichki va tashqi savdo munosabatlari va rivojiga ta'sir ko'rsatgan omillarni tarixiy va mantiqiy izchillikda kompleks ilmiy tahlili yoritib berildi. O'rta Osiyo shaharlarida qog'oz, yozuv anjomlarini tayyorlovchilar, novvoylar, qo'y kalla-pochasini pishiruvchilar, baliq qovurib sotuvchilar, alohida go'shtli sho'rva turi - yaxna tayyorlovchi yaxnapazlar, qandolatchilar kabi soha vakillarining o'rni mazkur davrda yuksak bo'lgan. Maqolada ayrim narsa va soha nomlarining moqobili aniq tarixiy asarlardan olingan misollar yordamida solishtirilgan. Maqola mazmunini yoritishda tarixiy shaxslarning asarlariga, jumladan, Xasanxoja Nisoriy, R.G.Mukminova, P.I.Demezov, Maxmud ibn Vali, F. Skibin, F. Yefremov, N.Muravyov kabi olim va olimalarning yozib qoldirgan ilmiy ma'lumotlariga yaqindan murojaat qilingan.

Kalit so'zlar: chahor-gulbafon, qog'azgaron, hunarmandchilik, kulolchilik, to'quvchilik, temirchilik, tikuvchilik, ijtimoiy-iqtisodiy hayot, iqtisodiy-madaniy markazlar.

Нодира Ибрагимовна Хасанова,
Денауский институт предпринимательства и педагогики,
старший преподаватель кафедры истории и философии,
доктор философских наук (PhD) по истории

РАЗВИТИЕ РЕМЕСЛЕННЫХ ЦЕНТРОВ В СРЕДНЕЙ АЗИИ В ПОЗДНЕМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье развитие ремесел в среднеазиатских ханствах, научное изучение состояния городов и их торговых отношений, всесторонний научный анализ факторов, повлиявших на развитие внутренних и внешних торговых отношений и развитие в историко-

логическом была подчеркнута согласованность. В городах Средней Азии высоко место представителей таких промыслов, как изготовители бумаги и канцтоваров, пекари, повара овечьих голов, продавцы жареной рыбы, яхнапазы, готовящие особый вид мясного супа - якша, и кондитеры. Период был В статье сравниваются эквиваленты названий некоторых вещей и сфер на примерах, взятых из конкретных исторических работ. Объясняя содержание статьи, мы тесно ссылаемся на труды исторических деятелей, в том числе на научные сведения, написанные такими учеными, как Хасанходжа Нисари, Р.Г.Мукминова, П.И.Демезон, Махмуд ибн Вали, Ф.Скибин, Ф.Ефремов, Н. Муравьев.

Ключевые слова: чагор-гулбафон, изготовление бумаги, ремесла, гончарство, ткачество, кузнечное дело, портняжное дело, социально-экономическая жизнь, хозяйственно-культурные центры.

Nodira I. Hasanova,

Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy,
Senior Lecturer of the Department of History and Philosophy,
Doctor of Philosophy (PhD) in History

DEVELOPMENT OF CRAFT CENTERS IN CENTRAL ASIA IN THE LATE MIDDLE AGES

ABSTRACT

In this article, the development of handicrafts in the Central Asian khanates, the scientific study of the state of cities and their trade relations, the comprehensive scientific analysis of the factors that influenced the development of internal and external trade relations and development in historical and logical consistency were highlighted. In the cities of Central Asia, the place of representatives of such industries as paper and stationery makers, bakers, cooks of sheep's heads, sellers of fried fish, yakhnepaz who prepares a special type of meat soup - yaksha, and confectioners is high in this period. Has been The article compares the equivalents of the names of some things and fields with the help of examples taken from specific historical works. In explaining the content of the article, we closely refer to the works of historical figures, including the scientific information written by scientists such as Khasankhoja Nisari, R.G. Mukminova, P.I. Demezov, Mahmud ibn Vali, F. Skibin, F. Yefremov, N. Muravyov.

Index Terms: chahor-gulbafon, paper-making, crafts, pottery, weaving, blacksmithing, tailoring, socio-economic life, economic-cultural centers.

1. Dolzarbligi:

XVI asrdan XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davr so'nggi o'rta asrlarni o'z ichiga oladi. Bu davrda O'rta Osiyoda shakllangan o'zbek xonliklarining siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotida shaharlarning tutgan o'rni beqiyos edi. Xususan, XVI asrda yashagan Xasanxoja Nisoriy Buxoro haqida yozar ekan: "Buxoro yerining masofasi o'n ikkiga o'n ikki farsangdir", - deb qayd etib o'tadi. O'rta Osiyo shaharlarining o'z davriga nisbatan kattaligi haqida boshqa manbalarda ham ba'zi ma'lumotlar saqlanib qolgan. Xususan, ko'pgina Yevropa shaharlarini ko'rgan, Moskva va Rus davlatining bir qator shaharlarini bosib o'tgan "Moskva savdo kompaniyasining" vakili ingliz Antoniy Jenkinson XVI asrning 50-yillari oxirlarida Buxoro haqida: "Shahar juda kata", - deb yozganligi diqqatga sazovordir [1:16-bet]. Feodallarining ma'lum mulklari asosida siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy markazlar shakllanib borgan. Odatda, bu markazlarda joylashgan mahalliy hukmdor va yer egalari qo'rg'onlari atrofi savdo-hunarmandchilik bilan mashg'ul aholi tomonidan band etib borilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotining rivojlanishi natijasida ular egallagan hududda chegaralari yanada kengaygan. Oqibatda, bunday markazlar asosida shaharlar shakllanib, asrlar mobaynida ular taraqqiyotida pillapoyalari va inqirozli bosqichlarni boshlaridan kechirganlar.

2. Metodlar va o'rganilganlik darajasi:

Shaharlar so'nggi o'rta asrlar jamiyatining turli vakillari: mansabdor shaxslar, turli kasb-hunar egalari, savdo ahli, olim-u fozillar, yozuvchi-yu shoirlar va boshqalar bilan bir qatorda yirik yer

egalari ham istiqomat qiladigan va faoliyat ko'rsatadigan markazlar edi. Katta yer egalari bo'lgan va ulardan behisob daromadlar olgan bu shaxslar ko'pincha o'z mablag'larini ko'chmas mulk sotib olishga sarflaganlar. Ular odatda bozorlar, karvon - saroylar, do'konlar hamda boshqa ko'chmas mulk turlarini sotib olib, egalik qilganlar va ulardan daromad olish bilan o'z boyligini ko'paytirib borganlar. Bu holni XVI-XVII asr Buxoro xonligining siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotida katta mavqega ega bo'lgan Jo'ybor shayxlarning yer va turli ko'chmas mulklarning oldi-sottisi rasmiylashtirilgan xujjatlaridan kuzatishimiz mumkin. Xususan, ularning birida (1559) Buxorodagi mulklar jumlasida marxum amir Latif Mirakka qarashli karvonsaroy va vaqf etilgan yer maydoni eslatib o'tiladi[2:856-bet]. Shaharlarda yirik yer egalari vakillarining shu tariqa yashashi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayotga faol kirib borishini o'rta sharqshunos olimi R.G.Mukminova so'nggi o'rta asrlarda O'rta Osiyo shaharlari tarixiy taraqqiyotning ayrim davrlarida G'arbiy Yevropa shaharlaridan ajratib turuvchi xususiyati sifatida ko'rsatadi. Hunarmand ahli mashg'ulotlarining turli-tumanligi haqida XVI asr oxiriga oid dalillar asosida fikr yuritish mumkin. Birgina Samarqandga oid qozilik xujjatlarida XVI asrda shaxarda 61 ta hunar turi mavjudligi qayd etilib, ular ichida mato tikuvchilar (bofandagon), ro'mol to'quvchilar (chahor-gulbafon), salla to'quvchilar (futabafon), bo'yoqchilar (sabbog'on), degrezlar (ohangaron), kulollar (kulolgaron), pichoqsozlar (kordgaron) qog'ozgarlar (qog'azgaron) va boshqalarni uchratish mumkin[3:36-bet].

XVII asr muallifi Maxmud ibn Vali Samarqand haqida yozar ekan, quyidagilarni alohida qayd etib o'tadi: "Samarqand keng hududlari, yaxshi iqlimi, mukammallik va ulug'vorlikning boshqa vositalari mavjudligi tufayli dunyoning eng go'zal va sarishta shaharlaridan biridir". So'nggi o'rta asrlar shaharlarining rivoj topishida siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy barqaror vaziyat muhim rol o'ynagan. Bu davrda Markaziy Osiyo hududda shakllangan davlatlar - Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida kechgan suronli, qarama-qarshiliklardan iborat jarayonlar siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotda ko'plab nomutanosibliklarni keltirib chiqardi. Siyosiy notinchlik va o'zaro urushlar avj olgan kezlarda shaharlar va ulardagi hayot chuqur inqirozni o'z boshidan kechirgan[4:1237-bet]. Shahar hunarmandlari tomonidan yaratilgan turli-tuman mahsulotlarni sotish ichki va tashqi savdoning xamda savdo-iqtisodiy inshootlar - bozorlar, do'konlar, karvonsaroylar tizimining kengayishini talab etar edi[5:7-bet]. XVI asrga oid Jo'ybor shayxlari xujjatlaridan ayon bo'ladiki, Buxorodagi savdo-hunarmandchilik inshootlaridan sanalmish do'konlardan biri muftiy Mavlono Muhammad Aminga, xammomlardan biri amir Abdualiga, sovut tikish va sotishga ixtisoslashgan uchta do'kon aka-uka amirlar - Mirza Mashhadi va Mirza Ulug'beklarga, "Sarroflar karvon-saroyi" nomi bilan mashhur saroy esa amir Tinqilich o'g'li Mirza Bog'iga qarashli bo'lgan. Yuqorida nomi zikr etilgan Antoniy Jenkinson 1558- yilda quyidagilarni qayd etgan edi: "Buxoro qiroli na yirik qudratga, na boylikka ega, uning daromadi juda ozdir, u asosan shahar hisobiga yashaydi". Shahar va qishloq, ahldan turli soliqlar sifatida tushadigan daromad hisobiga yashovchi oliy tabaqa vakillarining siyosiy notinchlik va iqtisodiy buxronlar davrida nochor ahvolga tushib qolganligini XVIII asr muallifi - Petr I ning O'rta Osiyoga yuborilgan elchisi Florio Benevenining quyidagi so'zlaridan ham kuzatish mumkin. Rus elchisining qayd etishicha, XVIII asrning 20 yillarida "Xonning (Buxoro xoniga) o'zi tuyalari, otlari va qoramollarining katta yarmini yo'qotib", ularni pulga sotib olishga majbur bo'lgan[6:875-bet]. Bu holat O'rta Osiyoning boshqa davlatlari - Xiva va Qo'qon xonligi shaharlari misolida ham yaqqol kuzatiladi. Shaharlar - uning atroflari va qishloqlardagi iqtisodiy hayotning rivojlanishiga ijobiy turtki beruvchi markazlar ham edi. Shahar atroflari va qishloqlarda yetishtirilgan mahsulotlar - paxta, zig'ir, g'alla, sholi, tamaki, chorvachilik mahsulotlari va ko'pgina boshqa mahsulot turlariga shaharlarda talab katta edi. Bu mahsulotlarning ayrimlari shahar hunarmandlari uchun xomashyo edi. Qishloq ahli esa hunarmandlar yasagan turli-tuman narsalarning asosiy iste'molchilaridan biri edi [7:719-bet].

3. Tadqiqot natijalari:

O'rta Osiyo o'zbek xonliklaridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning rivojlanishi va xo'jalik aloqalarining taraqqiy etib borishi, ba'zi shaharlarning iqtisodiy hayotini tartibga solib turuvchi, shaharlarning rivojlanishini boshqarib boruvchi markaz sifatidagi ahamiyatini oshirdi. Bunday shaharlar jumlasiga Buxoro, Xiva, Qo'qon, Toshkentlarni kiritish mumkin. Ayni vaqtda ayrim shaharlarning ma'lum turdagi mahsulotlarni yaratishga va xomashyo xillarini yetkazib berishga

ixtisoslashuvi ham kuzatiladi [8:12-bet]. Mahalliy savdo ahli ham o'z mollarini karvonlarga yuklab, uzoq va yaqin yerlarga jo'natar edilar. Bu o'rinda shaharlarning qulay karvon yo'llarida joylashuvi ularning tranzit savdo markazlariga aylanishida va iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaganini alohida ta'kidlab o'tmoq darkor. Bunday shaharlar jumlasiga so'nggi o'rta asrlarning yirik shaharlari - Buxoro, Shahrisabz, Qarshi, Qo'qon, Andijon, Toshkent bilan bir qatorda ko'plab karvon yo'llari tutashib ketgan Xivani ham kiritish mumkin. Xiva hududidan Buxoro, Eron, Moskva davlati (keyinchalik Rossiya) Kavkaz, Rim va u orqali haj safariga eltuvchi yo'llar bo'lgan. Bu o'rinda tarixchi Abulg'oziyning quyidagi xabari diqqatga sazovordir. U Rimga yo'l olgan buxorolik savdogarlar haqida quyidagilarni qayd etadi [9:462-bet] "...Xoji Qo'tas degan ko'p xojilarga va karvonga bosh bo'lib Xevak keldi". Qo'shni shaharlar, uzoq va yaqin mamlakatlar, dasht ahli vakillari savdo ishlari bilan O'rta Osiyo shaharlariga kelib, bu yerda ba'zan uzoq yillar qolib ketar edilar. So'nggi o'rta asrlar O'rta Osiyo shahridagi vaziyat va shart-sharoitlar ayollarning imkoniyati, qobiliyati va iqtidorining ochilishiga hamda ravnaq, topishiga olib keldi. Ayollar o'zlarining kamtarona mehnati bilan shahar xo'jaligi va uning ijtimoiy-madaniy ravnaqiga o'z hisslarini qo'shganlar. Shaharlar asosiy ilmiy kuchlar, ma'naviy va badiiy madaniyat yodgorliklarining ijodkorlari qo'nim topgan madaniyat markazlari hisoblangan. Ularda ko'plab dunyoviy va diniy inshootlar - bozorlar va ularning o'ziga xos nomlar bilan atalgan turlari - gilamlar, toklar chaxorsuklar, karvonsaroylar, masjidlar, madrasa, xonaqolar barpo etilgan. Bunday inshootlar qurilishi iqtidorli usta va quruvchilarni, mahoratli me'morlarni talab qilar edi. Asosan mahalliy yoki boshqa yerlardan kelib yashab qolgan ustalar mehnati bilan O'rta Osiyoning katta va kichik shaharlari go'zal va sarishta ko'rinish kasb etgan. So'nggi o'rta asrlar mobaynida O'rta Osiyo shaharlarida turli hunarmandchilik sohalari mavjud bo'lgan, uning ayrim tarmoqlari taraqqiy etgan va boshqa sohalari rivojlanish bosqichlarini o'z boshidan kechirayotgan yirik markazlar edi. Shaharlarda turli kasb-hunar egalari mavjud bo'lib, ular o'z mehnatlari bilan bu markazlar iqtisodining rivojlanishiga muhim hissa qo'shganlar. Ular o'zlarining takrorlanmas mahsulotlarini did bilan, o'z mamlakatining talab va odatlaridan kelib chiqqan holda yaratganlar. 1697-yilda Buxoro va Xivada bo'lgan F.Skibinning [10:18-bet] Buxoro haqida "odamlari hunarmand, savdogardirlar", Xiva haqida esa "odamlari jangari emas, hunarmanddirlar", deb qayd qilishi bejiz emas.

XVIII asrning 70-yillarida Buxoroda bo'lgan F.Yefremov shaharda turli gazlamalar, xususan, ipakdan oltin va kumush bezakli yo'l-yo'l parchalar, atlaslar, baxmallar, paxtadan esa doka, olacha, bo'z va boshqalar to'qilgani haqida xabar beradi. Ular o'zining to'qilishi, eni, rangi bilan bir-biridan farq qilib, turli ko'rinish kasb etgan. Birgina bo'zning o'zi, tadqiqotchi R.G. Mukminovning ko'rsatishicha 8 xil rangda - qora, ko'k, sariq, bargrang, chumoli rangi, binafsha rang va boshqa ranglarda bo'lgan. Bu gazlamalar Buxorodan chet mamlakatlarga xam olib borilgan. Jumladan 1639-1672-yillarda gazlamalar Tara va Tobolskka keltirilgani haqida ma'lumotlar zikr etilgan [11:785]. Xususan, bular zandananing turli xillari, jumladan qora zandana, ishlov berilgan bo'z, ensiz bo'z, ishlov berilgan ensiz bo'z, keng olacha, rangli olacha va boshqalar [12:13-bet]. Shaharlarda oziq-ovqat turlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan hunarmandchilik ham rivojlangan edi. Buni o'sha davrdagi hujjatlardan ham bilish mumkin. Masalan, Malik Buxoriy degan kimsa (XVI asr o'rtalari) o'g'li Mir Xoshimning Jo'ybor shayxlariga tegirmon sotganligi haqidagi xujjatni qoldirgan. Un tayyorlovchi bu tegirmon, tegirmonni aylantiruvchi hayvonlar uchun xona, pichanxona, tosh va yog'och asbob-uskunalari bilan sotilgan bo'lib, uning bir tomondagi chegarasi kanalga borib taqalishi aytilgan. XIX asrning 20-yillarida Xiva haqida yozgan N.Muravyov "Xivaliklar g'allaning serobligiga qaramay, na suv, na shamol tegirmonlariga egadirlar. G'allani uncha katta bo'lmagan qo'l tegirmoni toshida maydalaydilar" - deb qayd etadi. Albatta bu ma'lumotni e'tirozsiz qabul qilib bo'lmaydi. Chunki azim daryo Amudan ko'plab sun'iy sug'orish kanallari qazib chiqarilgan bu mamlakatda suv tegirmonlarining bo'lmasligi mumkin emas edi. Boshqa bir manba esa "Xivaliklar tegirmoni qo'l bilan ishlatiladi, lekin boylar ot bilan ishlatiladigan tegirmonlarga egaliklari" haqida yozgan edi. Shaharlarda juvozlar ham bo'lib, ular yordamida hunarmandlar zig'ir va kunjutdan yog'lar tayyorlaganlar. Bunday yog'larni tayyorlashda ularga paxta chigiti ham qo'shilgan [13:1324-bet]. Bunday juvozlar hamma shaharlarda bo'lgan.

XIX asrning 70 yillariga oid ma'lumotlarga ko'ra birgina Toshkentning o'zida 500 ta yog' ishlab chiqaruvchi juvoz bo'lgan. O'sha davrlarda novvoylar, qo'y kalla-pochasini pishiruvchilar, baliq qovurib sotuvchilar, alohida go'shtli sho'rva turi - yaxna tayyorlovchi yaxnapazlar, qandolatchilar ham ko'p bo'lgan. Xiva davlat hujjatlarida ham "pishirilgan qo'y kallasi va qovurilgan baliq ustalari - kallapaz va baliqchilar", novvoylar eslatib o'tiladi. Qandolatchilar turli xil shirinliklar - qand, xolva, novvot, nisholda, pashmak va boshqalarni tayyorlaganlar [14:51-bet]. Qarshi qandolatchilari ham Buxoro va Samarqand qandolatchilaridan qolishmas edilar. F.Beneveni (XVIII asr) Qarshi yaqinida aholining qandga o'xshash "manna" to'plaganliklarini va undan shirinliklar tayyorlashda shakar sifatida foydalanganliklarini yozgan. O'rta Osiyo qandolatchilarining mahoratidan XX asr boshlariga oid quyidagi ma'lumot ham xabar beradi. Bu yerda "shakar va qo'y yog'i aralashmasidan o'rik, shaftoli, nok, olma, behi shaklidagi mahalliy konfetlar tayyorlangan. Bo'yoqlar yordamida ustalar tabiatga taqlid qilishga erishganlar". Shaharlarda shishasozlik hunari ham rivojlangan edi. Buni Ko'hna Urganch misolida kuzatish mumkin. Shaharni arxeologik o'rganish chog'ida topilgan "dastasi shaffof barg rang shishadan tayyorlangan idishlar" buning dalilidir [15:579-bet]. Lekin asta-sekinlik bilan bu hunar turi inqirozga yuz tutib borgan.

XIX asrda bu haqida shunday qayd etilgan edi: "Shisha tayyorlash haqida Xivada, butun O'rta Osiyoda bo'lgani kabi tushunchaga ega emaslar". Hunarmandlar orasida sovungarlar ham bo'lib, ular mahalliy aholi ehtiyojlarini qondirishga harakat qilganlar. N.Muravev Xivada "yana shunday hunarmandchilik turi borki, uni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Xiva sovuni Sharqda o'zining sifati va odatdan tashqari arzonligi bilan mashhurdir", - deb qayd etgan. Sovun ishlab chiqarish Toshkentda ham yaxshi rivojlangan. XIX asrda yashagan shaxslardan biri, unda mahalliy aholi ehtiyojini qondiruvchi kulrang sovun bor edi deb yozgan. O'rta Osiyo shaharlarida qog'oz, yozuv anjomlari ham ishlab chiqarilgan. Amaliyotda kitoblarni muqovalash ishlari ham qo'llanilardi. Ilm-fan va madaniyat rivojlangan bu qadim diyorda doimo yozuv qog'oziga talab katta bo'lgan. Bu mahsulot turini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan markazlardan biri Samarqand edi. Samarqandlik hunarmand ustalar turli qog'oz xillarini yaratganlar. Mutaxassislar bu qog'ozlarning ipak qog'oz (qog'zi abrishum), yarim ipak qog'oz, uchinchi tur qog'oz esa paxtadan tayyorlanganligini ko'rsatib o'tadilar. Samarqand qog'oz ishlab chiqarishning yirik markazi sifatida XIX asrda ham mashhur bo'lsada, XVIII asrning ikkinchi yarmi - XIX asrda Qo'qon qog'oz ishlab chiqarishning yirik markazlaridan biriga aylandi [16:172-bet]. Qo'qonga yaqin Qog'ozgar va Chorku qishloqlarida mashhur Qo'qon qog'ozini ishlab chiqarilgan va O'rta Osiyo shaharlarida u bilan keng savdo amalga oshirilgan. Shaharlarda qog'oz bilan bog'liq yana bir hunar muqovasozlik keng rivojlangan edi. Muqovasozlar ustaxonalarida usta - "sahhof"lar turli qo'lyozmalarni muqovalash bilan shug'ullanganlar. Bunday ustaxonalar odatda shaharlarning gavjum yerlarida joylashgan. XVI asr boshlarida muqovasoz Mullazodaning do'koni Samarqanddagi "Bozori Attorog'" da joylashgan edi. Zayniddin Vosifiyning xabariga ko'ra u yerga "Samarqand shoirlari va ma'rifatli kishilari to'planar edi". Muqovasozlik ustaxonasining shahar madaniy hayotidagi o'rni xususida Yu.O.Yakubovskiy (XIX asr) "Muqovasozlik ustaxonasi odatda madrasaning biror-bir tolibi kirib, o'qish uchun kitob oladigan kitob do'koni va xatto kutubxona vazifasini ham o'tagan", - deb qayd etadi. Muqovasozlik [17:39-bet] rivojlangan markazlardan biri bo'lib, bu haqida XIX asrda "Eng yaxshi muqovasozlar Qo'qondadirlar. U yerda uncha murakkab bo'lmagan muqovalash asboblari ham tayyorlanadiki, ularni Samarqandda topish qiyin", deyilgan. Bu soha Namanganda ham rivojlangan bo'lib, bu yerda ham qo'lyozmalar charm va qog'oz muqovalar bilan kitob holiga keltiriladi edi. Bu yerlik ustalar mahorati mashhur Samarqand va Xiva muqovasozlari mahoratidan sira qolishmas edi. Shaharlarda muxrlar tayyorlovchi hunarmandlar - muxrkanlar deb atalgan. Abulg'ozixon Xiva hukmdori Avanesxonning o'g'li Dinmuhammad-sulton "bozordan bir muxrkanni keltirib otasining nomiga muxr tayyorlatdi", - deb yozgan. Qo'qon muxrkan ustalarining yuksak mahorati haqida (XIX asr) xabar berilib, "chiroyli bosma naqsh bilan bezatilgan uchburchak, to'rtburchak, yulduzcha va boshqa shakldagi" misdan yasalgan muxrlarni tayyorlaganlar, - deyilgan.

4. Xulosa:

O'rta Osiyo xonliklari shaharlarining tashqi va tranzit savdoning markazi sifatidagi ahamiyati XVI asrdayoq ko'zga tashlangan edi. Birgina Buxoro shahrida Hindiston, Eron, Balx, Rossiya va

boshqa davlatlar savdogarlari to'plangan. Bu davrda shahar bozorlarida hind savdogarlari keltirgan harir oq matolarni forslar keltirgan paxtadan to'qilgan gazlamalar, qalin matolar va rang-barang shoyilarni, ruslar tomonidan keltirilgan xom terilar, jun matolar, yog'och idish-tovoqlar, egar-jabduqlar va boshqalarni uchratish mumkin edi. Davrlar o'tishi bilan xorijiy savdogarlar tomonidan O'rta Osiyo shaharlariga keltiriladigan mollar turlari o'zgarib bordi [25:49-bet]. XVIII-XIX asr birinchi yarmi mobaynida Buxoro shahriga Hindistondan kimxob, doka, haydar shoyi, chit, shol ro'mollarning turli xillarini, nil bo'yog'i (indigo), ziravorlar - murch, dolchin, zarcho'ba; oziq-ovqat mahsulotlari - guruch, shakar, novvot; xaqiq serdolik; Peshavordan lungi, guruch, charmdan tayyorlangan tarozular; Qobuldan o'sma, zarchuba, afg'on miltiqlari qilichlar, pichoqlar, o'q-yoylar va guruch; Xitoydan esa "to'ktachoy", "oqquyruq" (ko'k choy) chinni buyumlar va boshqalar keltirilganligi manbalarda qayd etib o'tiladi. Bu mahsulotlar ichida hunarmandchilikda talab katta bo'lgan nil bo'yog'i (indigo) shaharlarga katta hajmda keltirilib, XIX asr 30-yillar muallifi P.I.Demezoning yozishicha "Qarshi, Buxoro va Xiva karvonsaroylari" bu mahsulot bilan to'la edi. Bugungi kunda hunarmandchilik, tadbirkorlik va savdo-sotiq bozor iqtisodiyoti sharoitida o'zini to'la oqlamoqda. O'zbekistonda tadbirkorlik, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, mulkiy o'zgarishlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jihatdan yaqin o'tmishda faoliyat ko'rsatgan tadbirkorlar, hunarmandlar va savdo-sotiq tarmoqlarining tajribalarini o'rganish muhim ahamiyatga egadir.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Rustam, A., & Nasimbek, M. (2021). A New Method Of Soil Compaction By The Method Of Soil Loosening Wave. *The American Journal of Engineering and Technology*, 3(02), 6-16.
2. Norimova, S. A., & Ehsonov, D. R. (2021). Analysis of the architectural image of the ancient city of tashkent. *Scientific progress*, 2(1), 851-856.
3. Abdusatorovna, N. S., Raxmonovich, E. D., & Odilbekovich, M. N. (2021). Architectural and planning solutions for microdistricts. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 31-36.
4. Muhammad-Sultanhan, P., Mukhsinjonugli, S. M., & Abdurakhimugli, X. A. (2020). Materials processing in the solar furnace. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(10), 1233-1237.
5. Saidvalikhanovich, P. M. S. (2020). Xolmatov Abdurashid Abdurakhim ugli, Sobirov Muslim Muhsinjon ugli. Magnetic materials synthesized in the sun furnace. *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 7(4), 1499-13505.
6. Karimova, M. I. Q., & Mahmudov, N. O. (2021). The importance of elements of residential buildings based on uzbek traditions. *Scientific progress*, 1(6), 865-870.
7. Zakirova, G. M. Q., & Axmedov, J. D. (2021). Architectural appearance of khudoyorkhan palace: requirements for preservation and restoration. *Scientific progress*, 1(6), 717-719.
8. Karimjonov. (2017). *Opit zarubejnix stran v otneshenni regulirovanya pensiy po invalidnosti. Review of law sciences*, 12
9. Raxmonov, D., & Toshpo'Latova, B. (2021). Preservation of historical monuments of ferghana region. *Scientific progress*, 1(6), 458-462.
10. Zikirov, M. C., Qosimova, S. F., & Qosimov, L. M. (2021). Direction of modern design activities. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 10(2), 11-18.
11. Rahmonov, D. M., & Rahmonova, G. A. (2020). Scientific-proposal projects on designing agro industrialized small cities in the territory of Uzbekistan. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 778-785.
12. Karimjonov, M. (2017). Experience of foreign countries with regard to the regulation of disability pensions. *Review of law sciences*, 1(1), 13.
13. Rahmonova, G. A., Goncharova, N. I., & Rahmonov, D. M. (2020). Tourism-The future of economy. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(6), 1319-1324.

14. Zikirov, M. (2012). Development of Small business in transition economies of Tajikistan. Bulletin of Tajik National University of Republic of Tajikistan, 2/5 (92), 48-51
15. Sul-tonmurodovich, A. B. The Regulation of Fixed-term Employment Contracts in Uzbekistan. JournalNX, 573-579.
16. Zikirov M Formirovaniye system infrastruktornogo obesbecheniya predp rinitatelskoy deyatolnosti Vestnik pedagogicheskogo universiteta (1), 169-172
17. Jo'rayev O' Sh Tursunov Q. Q farg'ona viloyati tarixiy shaharlaridagi turar joy binolarida ganch va yog'och o'ymakorligining shakllanishi va rivojlanishi. Science and Education, 172
18. Sagdiyev, K., Boltayev, Z., Ruziyev, T., Jurayev, U., & Jalolov, F. (2021). Dynamic Stress-Deformed States of a Circular Tunnel of Small Position Under Harmonic Disturbances. In E3S Web of Conferences (Vol. 264). EDP Sciences.

ЎТМИШГА НАЗАР

6 ЖИЛД, 8 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 6, НОМЕР 8

LOOK TO THE PAST

VOLUME 6, ISSUE 8

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000